



نقش فناوری اطلاعات و ارتباطات در توانمندسازی زنان روستایی

فاطمه زهرا رومینا^۱، بهمن خسروی پور^۲

چکیده

زنان بخش قابل توجهی از جمعیت روستاها را شامل می‌شوند، افزایش مهارت و توانمندی زنان روستایی در ابعاد مختلف تاثیر مهمی را در ارتقای وضعیت روستاها ایجاد می‌کند. ICT بعنوان یک تکنولوژی مهم در همه ابعاد و زمینه‌ها نقش مهمی را در توانمندسازی افراد و آحاد جامعه بطور عام و زنان روستایی بطور خاص داشته و ابزاری جهت مبارزه با فقر به شمار می‌رود. هدف از این مطالعه بررسی تاثیر فناوری اطلاعات و ارتباطات بر توانمندی زنان روستایی می‌باشد که با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و اینترنتی تهیه گردیده است. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که ICT در بالا بردن توانمندسازی و دانش زنان روستایی و شناسایی استعدادها و رفع تبعیضات در زمینه‌های گوناگون نقش مهمی را ایفا می‌کند، همچنین زمینه اشتغال را برای آنان فراهم می‌نماید. در این مطالعه ابتدا به ویژگی جوامع روستایی و ضرورت استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات و همچنین توانمندی زنان روستایی از طریق ICT بررسی شده و موانعی را که در این راستا وجود دارد را بیان و در پایان راهبردهای کاربردی را در این زمینه ارائه می‌دهد.

واژه‌های کلیدی: فناوری اطلاعات و ارتباطات، توانمندسازی، زنان روستایی

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد رشته توسعه روستا، دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

^۲ دانشیار گروه ترویج و آموزش کشاورزی دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان



مقدمه

رشد تکنولوژی در دو دهه اخیر بسیار سریع و غیرقابل پیش بینی بوده است و این رشد بیشتر در زمینه پیشرفت اطلاعات و ارتباطات شاید برابر با رشد در چند قرن گذشته می‌باشد. عصر حاضر، عصر اطلاعات و انقلاب اطلاعات است، که شیوه زندگی انسان‌ها را دچار تغییرات و تحولات عمده‌ای نموده و موجب به وجود آمدن مفهومی بنام جامعه اطلاعات شده است (مرشدی و کاظمی، ۱۳۹۲). جامعه اطلاعاتی تبلوری مجدد از کلیه فرآیندهای متعارف سنتی اجتماعی نظیر کسب و کار، آموزش و نظیر آن در قالبی نوین با استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات است. (میلادی و ملک محمدی، ۱۳۸۹). ظهور و توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات نوین نیز افق‌های امید بخشی را در عرصه نشر اطلاعات و آگاهی حتی به مناطق دوردست از جمله روستاها به ارمغان آورده است. این پدیده پتانسیل‌ها و ظرفیت‌های بالایی را برای مبادله دانش بدون محدودیت زمانی و مکانی با کمترین هزینه و بالاترین سرعت بوجود آورده است. بنابراین فناوری‌های مزبور توانسته‌اند موجب تقویت نظام‌های اطلاع رسانی سنتی، ترویج کشاورزی و روستایی گردند و اثرات آن‌ها را مضاعف و پشتیبانی‌های لازم را بعمل آورند (نیک نامی، ۱۳۸۲). بسیاری از محققان صاحب‌نظر در مسائل توسعه کشورهای جهان سوم معتقد هستند که با استفاده صحیح از فناوری اطلاعات و ارتباطات می‌توان با فقر و بی‌سوادی به مبارزه برخاست و همچنین با آموزش فنون و روش‌های نوین در اشکال اطلاعات و آگاهی‌ها در زمینه‌های گوناگون اعم از صنعت، خدمات، کشاورزی، باغداری، دامداری و . . . بر بهبود کیفیت زندگی و میزان تولیدات گوناگون در شهر و روستا افزود. (خواجه شاهکوهی و همکاران، ۱۳۹۲). البته این موضوع را باید در نظر داشت که فناوری اطلاعات و ارتباطات نوشداری برای حل تمامی مشکلات بخش‌های مختلف از جمله بخش روستایی نیست بلکه بصورت بالقوه به اقشار حاشیه‌ای از جمله زنان روستایی کمک می‌کند تا به دسترسی به اطلاعات و دانش فنی، دسترسی به اطلاعات بازار، افزایش فرصت‌های اشتغال و اقتصادی و بهبود خدمات دولتی برای بخش روستایی بسیاری از موانع به منظور توسعه از پیش روی آنان برداشته شود (نیک نامی، ۱۳۸۵). از جمله آثار فناوری اطلاعات و ارتباطات نقش مثبت آن در توانمندسازی زنان روستایی می‌باشد که به دلیل نقش توسعه‌ای آن بر زندگی قشر عظیمی از مردم و مخصوصاً زنان روستایی، حائز اهمیت است. (مرشدی و کاظمی، ۱۳۹۲). به گزارش سازمان خوار و بار کشاورزی (FAO) استفاده از فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات برای زنان روستایی همچون رویکردی است که آنان را از تاریکی به روشنایی رهنمود می‌کند. فناوری اطلاعات و ارتباطات زنان روستایی را از طریق دخالت در فرهنگ و محیط اجتماعی به رعایت جوانب احترام و همچنین افزایش میزان درآمد، ایجاد و بهبود ارتباطات در محیط‌های اجتماعی، دستیابی به آموزش غیررسمی، اهمیت به کودکان و کاهش مرگ و میر آنها، دستیابی به امنیت غذایی و کاهش تغذیه، توانایی در ایجاد تصمیمات آگاهانه، تصمیم‌گیری در مورد اصلاح امورشان و بهبود معیشت دختران و زنان روستایی، شرکت در مجامع عمومی و راحت صحبت کردن توانمند می‌سازد. (همان، ۱۳۹۲).

متأسفانه به دلیل محدودیت‌های مختلفی از جمله سنت‌های محلی، مسایل فرهنگی خاص، مشکل دسترسی به اطلاعات و منابع دانش، باعث شده است تا زنان سهم بسیار ناچیزی در فعالیت‌های کاربردی داشته باشند. این محدودیت‌ها باعث شده است زنان در عمل نتوانند توانمندی لازم برای مشارکت و رقابت مناسب با مردان را در بسیاری از امور جامعه به ویژه در حوزه اقتصادی داشته باشند. علاوه بر حوزه اقتصادی این موضوع باعث شده است تا زنان نتوانند در فعالیت‌های اجتماعی نیز به صورت وسیع و مؤثر شرکت کنند (انجمن ترویج و آموزش کشاورزی سراوان، ۱۳۹۰). علاوه بر ورود بسیاری از فناوری ماشینی (در فعالیت‌های کشاورزی و تولیدی) به روستاها که از ابعاد مهم توسعه به شمار می‌رود و می‌تواند در قالب شاخصی مؤثر در برنامه‌ریزی روستایی مورد توجه قرار گیرد، باعث شده است که نقش فعال زنان در عرصه تولید کاهش یابد و زنان روستایی تولید کننده سابق، به زنان خانه‌دار مصرف کننده مبدل شوند، روندی که پیامدهای منفی در عرصه اقتصاد روستا همراه است و در عمل قشری عظیم و فعال را از فرآیند تولید حذف می‌کند (نامدار، ۱۳۸۹). هافکین و تاگارت اظهار می‌کنند: "بر اساس تجربه سازمان جهانی کار (ILO) زمانی که راه‌های توانمندسازی زنان محدود است، دسترسی روزافزون آنها به اطلاعات، سودمندترین گزینه است" (زمانیان، ۱۳۸۹). بنابراین دسترسی زنان به اطلاعات برای ارتقاء سطح بهره‌وری و افزایش سهم خود



در اقتصاد ضروری است. زنان، بعنوان نیمی از جمعیت فعال روستایی نقش چشم‌گیری در تولید ناخالص ملی دارند، ولی اغلب محدودیت‌هایی را برای مشارکت فعال از جمله عوامل خاص فرهنگی و اجتماعی و نگرش مردان روستایی نسبت به نقش و وظیفه‌ایی که بر عهده زنان است به دنبال دارد همواره درحاشیه برنامه‌های توسعه قرار می‌گیرند (حاجیلو و خانی، ۱۳۸۷). با افزایش کاربرد ICT در مناطق روستایی و در اختیار گرفتن اطلاعات مفید و به موقع روستاییان، می‌توان امیدوار بود که ضمن فراهم آوردن امکان دسترسی بیشتر و سریع‌تر به منابع اطلاعاتی، فرصت‌های نوینی برای توانمندسازی اقتصادی، اجتماعی و سیاسی زنان روستایی و نیز بهبود وضعیت شاخص‌های کیفیت زندگی در روستاها ایجاد کند (آیت و اعظمیان، ۱۳۹۰). که قدرت تصمیم‌گیری آنها به میزان قابل توجهی افزایش یابد (مرشدی و کاظمی، ۱۳۹۲).

مفاهیم

فناوری اطلاعات و ارتباطات " یا ICT مخفف عبارت انگلیسی Communication Technology & Information است و منظور از آن مجموعه ابزارها و روشهای لازم برای ارتباط و خدمات است که برای ایجاد، ذخیره، مدیریت و انتشار اطلاعات به کاربران نهایی بکار می‌رود. در فناوری‌های قدیمی انتقال اطلاعات، از طریق چاپ متن آنالوگ، عکس، صدا، فیلم و دیگر اشکال تبادل فیزیکی صورت می‌گیرد ولی فناوری‌های جدید، انتقال اطلاعات را، از طریق رسانه‌های دیجیتال، مانند کامپیوتر و شبکه خدمات رسانی یکپارچه دیجیتال و مخابرات (فیبر نوری، ماهواره) می‌باشد (Tirkaso & Hess, ۲۰۱۵). در کل فناوری اطلاعات و ارتباطات، تمام وسایل صوتی و تصویری الکترونیکی مثل کامپیوتر، تلفن، رادیو، تلویزیون و نرم‌افزارهای مربوط را شامل می‌شود که استفاده از آنها به برقراری عدالت در دسترسی و استفاده عموم از منابع اطلاعاتی و امکان تعامل با سایر گروه‌ها را ممکن می‌سازد (آیت و اعظمیان، ۱۳۹۰، Tirkaso & Hess, ۲۰۱۵).

توانمندسازی

در ساده‌ترین تعریف توانمندسازی می‌توان آن را فرآیندی دانست که طی آن افراد گروه‌ها و جوامع از وضعیت موجود زندگی و شرایط حاکم بر آن آگاهی یافته و برای تغییر شرایط مطلوب با شناسایی نیازها و دارایی‌های خود برنامه‌ریزی مناسب آگاهانه و سازمان یافته انجام می‌دهند (کیخواه، ۱۳۹۲).

نیازی و کارکنان نصر آبادی توانمندسازی را فرآیندی دانسته‌اند که افراد جامعه از راه آن، از نیازها و خواسته‌های خود آگاه شده، نوعی اعتماد به نفس و خودتکایی را برای برطرف کردن آن نیازها به دست می‌آورند و براساس آن از توانایی لازم برای تحقق هدف‌های خود برخوردار می‌شوند. (نیازی و کارکنان نصرآبادی، ۱۳۸۸) و در معنای وسیع، توانمندسازی آزادی انتخاب و عمل فرد و افزایش اقتدار و کنترل وی بر منابع و تصمیماتی است که زندگی او را تحت تأثیر قرار می‌دهد. هرچقدر افراد قدرت انتخاب بیشتری داشته باشند، کنترل بیشتری بر زندگی خود خواهند داشت (رضایی، ۱۳۸۸).

ویژگی‌های جامعه روستایی

درپدیده انتقال تکنولوژی، بدون شک تفاوت‌های بسیاری میان جوامع شهری و روستایی وجود دارد. نوع تکنولوژی‌ها، تناسب آن با شرایط محلی، نوع و نحوه کاربردها، کارایی و بهره‌وری استفاده، میزان و نرخ پذیرش آنها از عوامل تعیین کننده در این زمینه می‌باشند. فن‌آوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی نیز از این قاعده مستثنی نمی‌باشند و نحوه پذیرش و حضور آنها در محیط روستایی تابع این عوامل است. در واقع باید گفت که جامعه روستایی دارای مشخصات و ویژگی‌هایی است که تأثیری معنادار بر انتقال و نشر تکنولوژی‌ها دارند (انجمن ترویج



سراوان، ۱۳۹۰). که می‌توان از جمله به عدم دسترسی، هنجارهای اجتماعی - فرهنگی در پذیرش، جمعیت روستا و خانواده روستایی که تاثیر در امر پذیرش ICT دارند، نام برد.

• عدم دسترسی

یا دورافتادگی یکی از ویژگی‌های نسبتاً عام جوامع روستایی در کشورهای در حال توسعه می‌باشد. در ادبیات توسعه، دورافتادگی یا عدم دسترسی مفهومی صرفاً فیزیکی یا وابسته به مسافت‌های جغرافیایی (مثلاً شهر و روستا) نیست بلکه بعنوان نمونه می‌توان از بسیاری از شهرنشینان، مانند اقلیت‌ها، حاشیه نشینان و غیره (بعنوان افراد یا جوامع با دسترسی پایین یاد کرد. عدم دسترسی مفهوم وسیعی است که ناظر بر مفاهیمی چون فقر، نابرابری در فرصت‌ها، مواجهه با ریسک‌های گوناگون و محرومیت، کسب اطلاعات و دانش و الگوهای خاص آن است. (همان، ۱۳۹۰).

• ویژگی‌های اجتماعی - فرهنگی در پذیرش

برخی هنجارهای اجتماعی - فرهنگی در فرایند تصمیم به پذیرش نوآوری‌ها نقش مؤثری دارند این عوامل اجتماعی - فرهنگی در مواقعی به عنوان مانع و بازدارنده تغییر و تحول در جوامع روستایی و در بعضی مواقع دیگر به عنوان انگیزه اقدام به پذیرش روش‌های نوین و به تبع آن ایجاد تغییر و تحول در ساختارهای نظام اجتماعی عمل می‌کنند (دادرس مقدم و گل محمدی، ۱۳۸۸). معمولاً تغییر در جامعه روستایی به کندی صورت می‌گیرد و این ناشی از دلبستگی روستاییان به فرهنگ دیرین و سنت‌های کهن است که مانع نوجویی آن‌ها می‌شود و نسبت به پدیده‌های نو و چیزهای تازه با احتیاط می‌نگرند و در قبول آن‌ها همواره مردد هستند. (کلانتری، ۱۳۹۰)، البته با توجه به مفید بودن ICT

در همه زمینه‌ها انتظار می‌رود که جوامع روستایی با سرعت بیشتری استقبال نمایند ولی همچنان ضرورت دارد که آشنایی افراد روستایی با نوآوری‌ها و انجام طرح‌های توسعه با شناخت عمیقی نسبت به آداب و رسوم و یا فرهنگ آن منطقه صورت گیرد.

• خانواده روستایی

خانواده در جامعه روستایی کارکردهای متفاوتی دارد، تنوع کارکردها در جامعه روستایی براساس روابط و ساختارهای سنتی شکل گرفته است در چنین نظامی خانواده روستایی بعنوان یک واحد بهره‌بردار یا بنگاه اقتصادی تلقی می‌شود که اعضای خانواده در درون خانواده به فعالیت اقتصادی می‌پردازند و کلیه فعالیت‌ها در درون آن از یک ارتباط منطقی برخوردار است تنوع فعالیت‌های اقتصادی در خانواده روستایی باعث شده است تا امکان مشارکت برای زنان، کودکان و حتی پیران در درون خانواده فراهم شود و درکمک به اقتصاد خانواده نقش داشته باشد یا در مواردی زن در خانواده در کنار امور مربوط به دامداری یا فعالیت‌های صنایع دستی، امور حسابداری و تنظیم اقتصاد خانواده را برعهده دارد.

ویژگی‌های دیگر خانواده روستایی کارکرد آموزشی آن است که در زمینه‌های مختلف اجتماعی، فرهنگی و... به ویژه آموزش فنون و شیوه‌های کشاورزی و مهارت‌های حرفه‌ای انجام می‌گیرد (همان، ۱۳۹۰).



• ویژگی‌های جمعیتی

در جوامع روستایی بدلیل محدود بودن تعداد جمعیت، آستانه جمعیتی لازم برای ارائه بسیاری از خدمات رفاهی و غیره وجود ندارد و تامین سطوح بالای خدمات که نیاز به جمعیت بیشتری دارد ممکن نیست (همان، ۱۳۹۰).

اهمیت فناوری اطلاعات و ارتباطات

امروزه فناوری اطلاعات و ارتباطات محور بسیاری از تحولات عظیم جهانی نظیر جهانی سازی از طریق گسترش، تسهیل و تسریع در حرکت جریان، افکار، عقاید، سرمایه‌ها، افراد و تولیدات گردیده است. محصول این فناوری در دنیا با گذشت مدت زمان نه چندان طولانی در قالب اشکال جدید تجارت و بازار، نظام سازمان‌های جدید آموزش و تحصیلات مدرن، اشتراک دانش، شهروندان متفکر و مطلع پدیدار شده است. مجموعه تمامی این تحولات، شکوفایی و رشد اقتصادی بالایی را در کوتاه مدت برای بسیاری از کشورها به ارمغان آورده است که می‌توان آنرا قوی‌ترین و مستدل‌ترین دلیل برای رویکرد کشورهای در حال توسعه به این فناوری دانست (بختیاری، ۱۳۸۷).

ضرورت ایجاد و توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات در مناطق روستایی

ارائه خدمات عمومی به روستاییان به دلایل متعدد با مشکلات زیادی مواجه است. برخی از این دلایل شامل، کمبود یا نبود خدمات عمومی شامل بهداشت و سلامت و آموزش، کمبود نیروی انسانی با کیفیت در این مناطق، شرایط آب و هوایی و تأثیر آن در ارائه خدمات، فعالیت‌های محدود اقتصادی، تراکم جمعیت کم و عدم توجه‌پذیری ایجاد واحدهای خدمات عمومی با توجه به بعد ناچیز خانوار در برخی از روستاها می‌باشد. با استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات آموزش الکترونیکی، تجارت الکترونیک و ... می‌تواند بسیاری از خدمات مورد نیاز روستاییان را پوشش دهد (عزیزی و همکاران، ۱۳۸۸). همچنین بکارگیری ICT در بخش کشاورزی موجب توسعه این بخش و انتقال یافته‌ها و نتایج تحقیقات در خصوص بهبود کیفیت تولید می‌شود. دسترسی به اطلاعات یک امر مهم در بخش کشاورزی برای تصمیم‌گیری، تولید، بازاریابی، هزینه و امور مالی است (zand et al, ۲۰۱۵). بسیاری از کشاورزان بطور کامل از روش‌های بازاریابی مدرن، فناوری‌های نوین مطلع نیستند (Tirkaso & Hess, ۲۰۱۵)، به همین دلیل متحمل هزینه‌های سنگینی برای تولید محصولات با کیفیت‌تر، همچنین جستجوی اطلاعات قیمت‌گذاری در بازار مرکزی می‌شوند (همان، ۲۰۱۵). ورود ICT به روستا و دسترسی کافی و آسانتر افراد روستایی به خدمات و کالاها باعث کاهش عدم وابستگی کشاورزان و تولیدکنندگان به افراد واسطه‌گر و همچنین تسهیل دسترسی افراد به بازارها و اطلاعات و قیمت‌گذاری‌ها می‌شود (Tadesse & Bahiigwa, ۲۰۱۵).

اهداف طرح‌های ICT روستایی در ایران

برخی از اهداف طرح‌های ICT برای توسعه روستاها بدین شرح می‌باشد:

- افزایش دسترسی روستائیان به شبکه جهانی اینترنت به منظور استفاده از توانمندی‌های اطلاعات و ارتباطات در غلبه بر مشکلات (اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی).
- ایجاد بستری برای استفاده روستائیان از خدمات دولت الکترونیک تحت عنوان پیشخوان دولت در روستا
- ارائه امکانات ارتباطی و اطلاعاتی مورد نیاز به سایر نهادها و سازمان‌های فعال در روستا
- بهبود وضعیت آموزش
- کاهش نرخ مهاجرت به شهر و رونق دوباره روستاها (صرامی و بهاری، ۱۳۸۹).



نقش فناوری اطلاعات و ارتباطات در اقتصاد روستایی

اقتصاد روستایی به دلایل مختلف نظیر تأمین نیازهای غذایی، صادرات محصولات مازاد و ایجاد اشتغال مناسب و غیره سهم مهمی را در ایجاد ارزش افزوده و تشکیل تولید ناخالص ملی دارد ابزارهای مورد استفاده در فناوری اطلاعات و ارتباطات در بسیاری از موارد باعث تبدیل اقتصاد روستایی سنتی به اقتصاد پویا مبتنی بر دانش می‌شود، در نتیجه اقتصاد تبدیل یافته باعث بهره‌وری بیشتری نسبت به اقتصاد سنتی و افزایش رشد اقتصاد روستایی خواهد شد. ICT بعنوان یک نهاد، علاوه بر اینکه نقش مهمی را در تولید کل و اشتغال یک منطقه ایفا می‌کند، بعنوان یک ابزار می‌تواند زمینه توانمندسازی نیروهای انسانی فاقد مهارت را فراهم سازد. به عبارت دیگر نیروی کار روستایی با آموزش الکترونیکی از طریق ICT می‌تواند به فرصت‌های شغلی زیادی دست پیدا نماید. البته میزان تأثیر ICT بر اقتصاد روستایی به عوامل زیادی بستگی دارد. این تأثیر به عواملی نظیر میزان پیشرفت اقتصاد روستایی و تعامل آن با اقتصاد ملی و جهانی دارد. همچنین وجود مراکز صنایع روستایی، نیروی انسانی صاحب دانش، در روستاها از دیگر عواملی هستند که بر اقتصاد روستایی مؤثر هستند. مزایای ICT برای کارگران مشخص نبوده و ممکن است از آن استقبال ننمایند ولی کارآفرینان بخوبی از فناوری اطلاعات استقبال نموده‌اند. همچنین این فناوری می‌تواند با معرفی جاذبه‌های موجود در روستا و مکان‌های همجوار، زمینه جذب گردشگران روستایی را فراهم سازد (عزیزی و همکاران، ۱۳۸۸).

عوامل موفقیت توسعه ICT در روستاها

کارشناسان پس از بررسی علل موفقیت برخی از کشورها در توسعه آی‌سی‌تی در مناطق روستایی متوجه شدند که در این میان عوامل مهمی نقش دارند. این عوامل بنا بر نظر کارشناسان عبارتند از: مشارکت قابل توجه سازمان‌های غیردولتی در ایجاد مراکز فناوری اطلاعات، جلب مشارکت روستاییان، توجه به نیازهای محلی، استفاده از نیروهای بومی، تأمین هزینه‌های مراکز از طریق ارائه خدمات و عدم وابستگی به بودجه‌های دولتی (نپاوندی، ۱۳۹۰).

چالش‌ها و محدودیت‌های استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات در روستاها

اگر بخواهیم چالش‌های اساسی که توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات روستایی در حال حاضر با آنها مواجه است را مورد بررسی قرار دهیم می‌توانیم به فقدان سیاست کلی دولت در جهت توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات عدم آشنایی و مهارت روستاییان در استفاده از ابزارهای فناوری اطلاعات و ارتباطات (نقوی و گرزین، ۱۳۸۲) اطلاعات ناکافی مردم از مزایای فناوری اطلاعات و ارتباطات، کمبود امکانات ارتباطی و عدم دسترسی روستاییان به کامپیوتر و وسایل مورد نیاز، نبود انگیزه کافی برای استفاده از اینترنت، قدیمی بودن خطوط ارتباط تلفنی روستاها و مناطق دور دست و کافی نبودن منابع مالی اختصاص یافته (بختیاری، ۱۳۸۷) و هزینه‌ی ایجاد و نگهداری (همان، ۱۳۸۲) کمبود انگیزه اساسی برای بخش خصوصی در سرمایه‌گذاری در این پروژه‌ها (همان، ۱۳۸۷). عدم آشنایی روستاییان به زبان انگلیسی و عدم وجود بانک‌های اطلاعاتی کافی به زبان فارسی، مقاومت در مقابل تغییرات اشاره کنیم (صرامی و بهاری، ۱۳۸۹).

ویژگی‌های زنان روستایی

• زنان روستایی مادران جامعه

پسران و دخترانی که به دست مادران آگاه و مطلع و دانا پرورش می‌یابند؛ لاجرم از کیفیت‌های رفتاری والاتری برخوردار خواهند بود، تا فرزندان که توسط مادران ناآگاه تحویل جامعه داده می‌شوند. بنابراین مهیا ساختن فرصت‌های لازم و مکفی برای پرورش استعدادها و



مهارت آموزی زنان روستایی از جمله اقدامات بنیانی در فرآیند تحول، تکامل و تعالی اعضای جامعه محسوب می‌شود (انجمن ترویج سراوان، ۱۳۹۰).

• زنان روستایی و نظام اقتصادی

اگر در میان جمعیت زنان شهری، گروهی وجود دارد که از آنان در تقسیمات جمعیتی به نام خانم‌های خانه‌دار ذکری به میان می‌آید و صرفاً کار آنها سرپرستی امور خانه و خانواده می‌باشد؛ در روستاها کمتر زنی یافت می‌شود که در کار تولیدی کشاورزی یا دامی مشارکت مؤثر با مردان نداشته باشد. طبق نتایج یک آمارگیری در زراعت برنج ۶۰ درصد کل کار با زنان بوده و در مورد سبزی و صیفی این رقم تا حدود ۹۰ درصد کار بالا می‌رود. در مورد پنبه و دانه‌های روغنی ۵۰ درصد و در کار باغداری ۳۰ درصد کارها توسط زنان انجام می‌شود. علاوه بر زراعت، در امور دام نیز زنان دخالت بسیار مؤثری داشته و گاه سهم آنان صد در صد کار را در بر می‌گیرد (همان، ۱۳۹۰).

• زنان روستایی و خانواده‌ها

مدیریت امور خانه و خانواده و روابط خانوادگی و خویشاوندی و تمشیت و تنظیم سایر امور مرتبط با خانواده از دیگر نقش‌های مهم و حیاتی زنان روستایی می‌باشد. زنان روستایی به عنوان مدیران خانواده مستحق فراگیری آموزش‌های لازم و کافی در حوزه اصول خانه‌داری و فنون مربوط به تدبیر حوزه مدیریت خود هستند (همان، ۱۳۹۰).

• زنان روستایی و تصمیم‌گیری

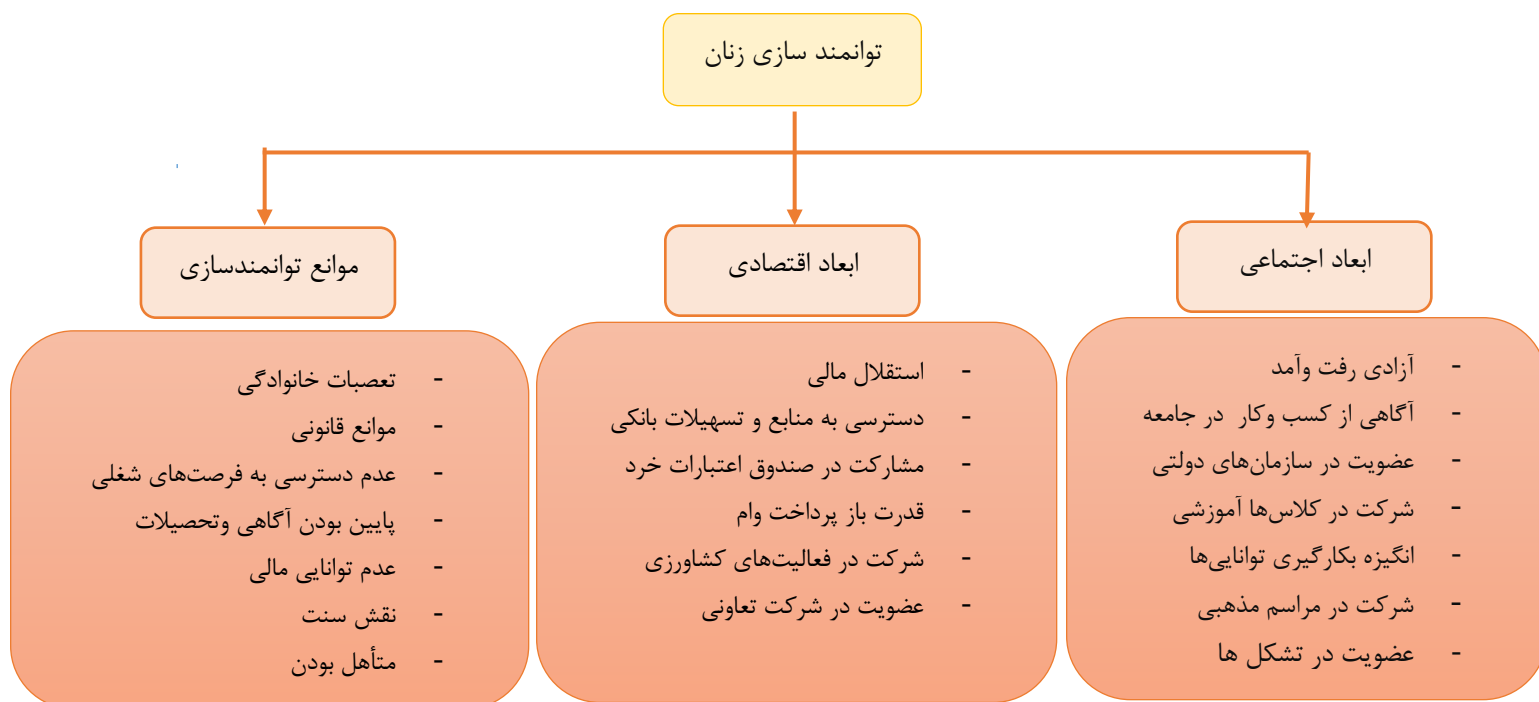
هر زن روستایی با عنوان همسر و شریک زندگی، نقش عمده‌ای در اتخاذ تصمیمات مربوط به امور خانوادگی خود دارد. تنظیم خانواده، تغییر و تحولات امور داخلی خانواده، آینده فرزندان، اشتغال و ازدواج و دیگر مسائل از جمله موارد مرتبط با حوزه تصمیم‌گیری زن روستایی می‌باشد. زنان روستایی آگاه در موقعیت بالاتری در تصمیم‌گیری قرار دارند. بدین ترتیب، لازم است زن روستایی در مقام شریکی منفعل و بی‌تأثیر نباشد بلکه در مقام کدبانویی آگاه و مسلط سهم عمده‌ای در تصمیمات مؤثر خانوادگی داشته باشد (همان، ۱۳۹۰).

توانمندسازی زنان روستایی

سارا لانگه، یکی از نظریه‌پردازان در امور زنان، که معتقد است برای توانمندسازی زنان باید پنج مرحله را که به ترتیب شامل رفاه، دسترسی، آگاهی، مشارکت و کنترل می‌باشد، طی کرد. در مرحله رفاه، رفاه مادی زنان مانند تغذیه و درآمد بررسی می‌شود. در مرحله دسترسی، زنان باید به عوامل تولید (زمین، کار، سرمایه)، کارهای مولد درآمد، خدمات آموزش‌های مهارت‌زا که استخدام و تولید را ممکن می‌سازد دسترسی داشته باشند و در مرحله آگاهی، زنان باید تشخیص دهند که مشکلات آنها ناشی از کمبودهای شخصیشان نیست، بلکه نشأت گرفته از نقش‌های جنسیتی مربوط به فرهنگ بوده و لذا قابل تغییر است. آگاهی در این مفهوم به معنای باورداشتن برابری است، در مرحله مشارکت، زنان در تمام برنامه‌های مربوط به خود شرکت می‌کنند. در نهایت، برابری در کنترل به معنی توازن قدرت میان زنان و مردان است. (کلدی و سلحشوری، ۱۳۹۱).

ضرورت توانمندسازی زنان روستایی

وضعیت زن در خانواده روستایی به گونه‌ای است که خانه‌داری و کارهای تولیدی را با هم انجام می‌دهد. زن روستایی در عین حال که خانه‌دار است و در نگهداری و تعلیم و تربیت اطفال، در امور زراعی، پرورش دام و طیور، صنایع دستی و گاه در فروش محصول و خرید مایحتاج خانواده فعالیت‌های مختلفی را انجام می‌دهد. بنابراین افزایش مهارت‌های آموزشی زن روستایی می‌تواند نقش مهمی در ارتقای وضعیت اقتصادی و اجتماعی خانوار روستایی و در نتیجه زندگی روستایی داشته باشد و این در حالی است درصد بالایی از زنان روستایی از فقدان یا کمبود فرصت‌های مناسب جهت دستیابی به آموزش، استخدام و خدمات اجتماعی بسر می‌برند. (فرجی سبکبار و همکاران، ۱۳۹۱). زنان از قابلیت‌ها و امکانات لازم برای توانمندی و کاهش فقر برخوردار نیستند، وجود موانع و محدودیت‌های فراوان بر سر راه تغییر و تحول پایگاه اقتصادی و اجتماعی زنان متأثر از عوامل فرهنگی و حقوقی، هرگونه تلاشی را برای از بین بردن فقر آنان با مشکل مواجه ساخته است. (علی شکوری و همکاران، ۱۳۸۶). حال با توجه به نابرابری‌های جنسیتی موجود در سطح جوامع و تأثیر منفی این نابرابری‌ها بر روند توسعه، نظریه‌پردازان توسعه، توانمندسازی را راهبردی در کاهش نابرابری‌های جنسیتی و راه رسیدن به توسعه پایدار دانسته‌اند. (رحمانی و همکاران، ۱۳۸۷). بنابراین، زنان باید در زمینه‌های مختلف توانمند شوند تا از این طریق، بتوانند نقش خود را در جامعه بیشتر نمایان کنند و زمانی می‌توان بر اهمیت توسعه یافتگی زنان، بویژه زنان روستایی، صحنه گذاشت و برای آن برنامه‌ریزی کرد که از طریق وارد اجتماع کردن زنان و دادن نقش کلیدی به آنان، احساس مفید بودن را در آن‌ها پررنگ کرد، در چنین شرایطی، زنان با اتکا بر توانایی‌های خود، در مسیر توسعه فردی و اجتماعی نسبت به گذشته، مؤثرتر ظاهر خواهد شد (قنبری و انصاری، ۱۳۹۴).



شکل ۱. توانمندسازی زنان در حوزه‌های مختلف اجتماعی و اقتصادی و موانع موجود

منبع: (قنبری و انصاری، ۱۳۹۴)



موانع دسترسی زنان به فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات

۱. مسئله‌ی آموزش و عدم مهارت‌ها

آموزش یکی از مهمترین ابزارهایی است که موقعیت زنان را بالا برده و به آنان به صورت مستقیم و غیر مستقیم قدرت بیشتری در جامعه اعطا می‌کند. از طریق دانش و آگاهی، حمایت‌ها و اتکا به نفسی در زنان بوجود می‌آید و آنها می‌توانند در فرایند توسعه مشارکت نسبتاً بالایی داشته باشند. "زنان برای استفاده از فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی نیز نیازمند آموزش و مهارت هستند. دستیابی به آموزش‌ها و یادگیری مهارت‌ها تنها برای تعداد معدودی از زنان بویژه در کشورهای درحال توسعه امکان پذیر است از جمله زنان ساکن در نقاط روستایی که تعدادشان از مردان بیشتر است و در بین خانوارهای فقیر؛ که زنان، فقیرترین فقرا هستند. (زمانیان، ۱۳۹۰).

۲. هنجارهای فرهنگی - اجتماعی

تأثیر فرهنگ؛ خود یکی از عواملی است که حضور زنان را به حاشیه می‌راند. در برخی جوامع در حال توسعه مکان‌های خدماتی مربوط به فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی از محل زندگی افراد فاصله دارد گرچه این مشکل دامن گیر تمام افراد آن جامعه است اما هنجارهای فرهنگی - اجتماعی موجود در جامعه این محدودیت‌ها را برای زنان افزایش می‌دهد مثلاً در جوامع محافظه‌کاری که فرهنگ یا رسومات

اجتماعی به زنان اجازه مسافرت و جابه‌جایی بدون حضور یک سرپرست مرد را نمی‌دهد. زن‌ها به راحتی نمی‌توانند از این مراکز استفاده کنند. وجود تفکرات کلیشه‌ای نیز در بعضی جوامع به صورت یک عامل بازدارنده، مانع رشد زنان در جنبه‌های تحصیلی، شغلی و تربیتی می‌شود. این کلیشه‌ها حتی به صورت کلان به شکل هنجارهای، قوانین، عقاید، تفکرات عمومی نمایان می‌شود گاه به فناوری‌ها به عنوان حیطه‌ای مردانه نگریسته می‌شود. "همواره این باور اجتماعی وجود داشته است که ماشین‌ها و فناوری‌ها قلمروی مردانه و غیرزنانه است. باوری که موجب ایجاد پیشداوری جنسیتی در برداشت‌ها و چگونگی استفاده از فناوری اطلاعات شده است (همان، ۱۳۹۰).

۳. مسائل مالی و هزینه‌ی تجهیزات و اشتراک استفاده از اینترنت

هزینه‌ی تجهیزات و نرخ اشتراک استفاده از اینترنت به عنوان یکی از مهمترین عوامل عدم دسترسی به فناوری‌های نوین در کشورهای در حال توسعه مورد توجه است. اگرچه به نظر می‌رسد که هزینه‌های دستیابی به فناوری‌های نوین اطلاعات و ارتباطات از جمله اینترنت برای تمام افراد در کشورهای در حال توسعه مشکل ایجاد می‌کند اما "باوجود کمبود اطلاعات در مورد شکاف دیجیتالی جنسیتی، شواهد محکمی وجود دارد حاکی از آن که زنان از منابع مالی کمتری برای خرید تجهیزات جدید برخوردارند".

۴. زمان و فقدان فرصت کافی

یکی از مؤلفه‌هایی که در پژوهش‌های مربوط به مشکلات دسترسی زنان به فناوری‌های نوین بویژه اینترنت به آن اشاره شده است بحث کمبود زمان و نداشتن فرصت کافی برای زنان کشورهای در حال توسعه است. تقریباً برای همه زنان، کمی وقت یک مشکل به شمار می‌رود علاوه بر آن اگر زنان فناوری‌های نوین را در اختیار داشته باشند با مشکل کمبود وقت در استفاده از آن روبرو هستند. زنان همچنین "زمان محدودتری برای کسب مهارت‌ها و معلومات جدید دارند" (احمدنیا، ۱۳۸۳).



اثرات ICT بر توانمندسازی زنان روستایی در ابعاد

بعد روانی

- اصلاح نگرش‌ها
- احساس ارزش و احترام در خود و نسبت به دیگران
- افزایش حس اعتماد به نفس
- دوست یابی و پشتیبانی از سایرین
- احساس تعلق به گروه
- ایجاد انگیزه و تقویت حس امید
- خوشحالی و احساس مفید بودن در بین زنان روستایی
- تحرک و علاقه بیشتر برای انجام کار
- تغییر نوع نگاه زنان روستایی به زندگی

(بختیاری، ۱۳۸۷)، (منصورآبادی و کرمی، ۱۳۸۵)، (نیک نامی، ۱۳۸۵)، (مرشدی و کاظمی، ۱۳۹۲)، (عنابستانی و وزیری، ۱۳۹۰).

بعد اجتماعی و فرهنگی

- افزایش میزان سواد
- دسترسی به خدمات آموزشی - ترویجی - بهداشتی
- قدرت تصمیم‌گیری بیشتر
- بالا رفتن منزلت و حقوق زنان در اجتماع
- افزایش مشارکت در فعالیت‌ها و تصمیم‌گیری‌ها
- کمک به شبکه‌بندی و ایجاد تشکل‌ها
- ارتقا وضعیت بهداشتی
- کسب مهارت‌های نوین
- بهبود معاش و وضعیت خانواده
- ایجاد و بهبود ارتباطات در محیط‌های روستایی
- دستیابی به آموزش‌های غیررسمی
- دستیابی به امنیت غذایی و کاهش تغذیه
- اهمیت به کودکان و کاهش مرگ و میر
- ارتقا آگاهی
- ارتقا سطح سواد و استانداردهای زندگی
- صرفه‌جویی در وقت و هزینه‌های روزمره زندگی
- افزایش دسترسی به امکانات ارتباطی جدید

بعد اقتصادی

- ایجاد فرصت‌های اشتغال
- یادگیری مهارت‌های جدید شغلی
- آگاهی از وضعیت بازار و محصولات
- مورد تقاضا، قیمت‌ها و نرخ مبادلات
- آگاهی از تسهیلات اعتباری و وام‌ها
- افزایش سرمایه‌گذاری
- راه‌اندازی کسب و کارهای کوچک
- اطلاع از آخرین دستاوردهای فناورانه در زمینه تولید
- مدیریت صحیح مزارع کشاورزی در راستای استفاده از منابع موجود
- سودآوری بیشتر با حذف واسطه‌های محصولات کشاورزی
- عرضه محصولات صنایع دستی
- و کشاورزی از طریق تجارت الکترونیک
- آگاهی از ذائقه مصرف‌کنندگان در زمینه تولید صنایع دستی
- اطلاع از روش‌های امروزی تولید دستی

شکل ۲. اثرات ICT بر افزایش توانمندسازی زنان روستایی



۵. زبان و محتوای غیر بومی

با وجود دیدگاه مثبتی که معتقد است با ایجاد و گسترش شبکه‌ها، این فناوری‌ها می‌توانند فراتر از محدودیت‌های زبانی و فرهنگی عمل کرده و از طریق امکان دادن به افراد و گروه‌ها برای زندگی و کار در هر گوشه و هر جا، به زنان امکان می‌دهد صرف نظر از ملیت خود بخشی از جامعه اطلاعاتی جهانی را تشکیل دهند. اما یک عامل محدود کننده دیگر برای زنان در حاشیه، مسئله ناآشنایی با یک زبان دوم است. اغلب محتوای موجود در اینترنت به زبان انگلیسی است. اکثر اطلاعات آنلاین به زبان انگلیسی است در حالی که بیشتر زنان جهان سوم به دلیل فشار اقتصادی با زبان دیگری به غیر از زبان خودشان آشنایی ندارند (همان، ۱۳۸۳).

نقش فناوری اطلاعات و ارتباطات در توانمندسازی زنان

از مؤلفه‌های مؤثری که امروزه یکی از ابزارهای مهم توانمندسازی زنان به شمار می‌رود، فناوری اطلاعات و ارتباطات است. کم بودن تحرک فیزیکی زنان و ابعاد مسافتی روستا از شهر مانعی جدی در فرآیند آموزش و یادگیری و افزایش توانمندی زنان روستایی است. عمادی، ۱۳۷۷، به نقل از بیدندی و همکاران، (۱۳۹۱). فناوری اطلاعات و ارتباطات قادر است این مانع را از راه بردارد. غفلت از دسترسی زنان به ICT باعث محروم ماندن آن‌ها از دانش و درآمد و یادگیری مهارت‌های بیشتر می‌شود (Dlodlo, ۲۰۰۹). لذا یکی از زمینه‌های استفاده از ظرفیت پنهان زنان روستایی در فرآیند آموزش و توسعه، افزودن برآگاهی و اطلاعات آنان از طریق فناوری اطلاعات و ارتباطات است (همان، ۱۳۷۷).

فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات زنان روستایی را از طریق دخالت در فرهنگ و محیط اجتماعی به رعایت جوانب احترام و همچنین افزایش میزان درآمد، ایجاد و بهبود ارتباطات در محیط‌های اجتماعی، دستیابی به آموزش غیر رسمی، اهمیت به کودکان و کاهش مرگ و میر آنها، دستیابی به امنیت غذایی و کاهش تغذیه، توانایی در ایجاد تصمیمات آگاهانه، تصمیم‌گیری در مورد اصلاح امورشان و بهبود معیشت دختران و زنان روستایی، شرکت در مجامع عمومی و راحت صحبت کردن توانمند می‌سازد (مرشدی و همکاران، ۱۳۹۰). بنابراین فناوری اطلاعات و ارتباطات ابزار قدرتمندی برای زنان روستایی است تا بر موانع مشکلات و تبعیضات فائق آیند و از سوی دیگر، به منظور دستیابی به عدالت، برابری، رفاه، مشارکت و افزایش کیفیت زندگی خود و جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کنند، در شرایط حال و آینده قدم بردارند. (نیک نامی، ۱۳۸۵).

از برخی حیثه دیگری که فناوری اطلاعات و ارتباطات می‌تواند زنان را توانمند سازد، بهبود حکومت‌گری می‌باشد. دولت الکترونیک ترجیح می‌دهد که فناوری اطلاعات و ارتباطات به منظور بهبود ارتباطات و ارائه خدمات مطلوب بین بخش‌های مختلف دولتی، دولت و مردم و سایر بخش‌های دیگر مورد استفاده قرار گیرد و باعث پاسخگویی دولت‌ها به فقیرترین قشر جامعه یعنی زنان روستایی شود (نیک نامی، ۱۳۸۵).

نتیجه‌گیری

زنان روستایی با وجود نقش تبیین کننده‌ایی که در روند توسعه روستاها دارند آنطور باید و شاید مورد توجه قرار نگرفته‌اند و در برنامه‌های توسعه به حاشیه رانده شده‌اند مبارزه با این نابرابری‌ها و برآوردن بسیاری از نیازهای زنان مستلزم ارتقا سطح آموزشی و تغییر نگرش آن‌ها از طریق توانمندسازی آنها در زمینه‌های مختلف است، فناوری اطلاعات و ارتباطات بعنوان یک ابزار قدرتمند نتایج مثبتی را در بالا بردن سطح توانمندی زنان روستایی دارد و زمینه حضور آن‌ها در فعالیت‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی و... فراهم می‌کند. با توجه به مطالعه انجام شده، بکارگیری این فناوری و در اختیار دادن اطلاعات مفید باعث افزایش اعتماد به نفس و خوداتکایی زنان و ارتقا قدرت تصمیم-



گیری و همچنین افزایش مشارکت آنها در مجامع عمومی و بهبود ارتباطات در محیط‌های اجتماعی می‌شود. همچنین فناوری اطلاعات و ارتباطات در زمینه اقتصادی باعث دسترسی به خدمات پایه، فرصت‌های شغلی و بروز و شکوفایی خلاقیت‌ها و افزایش مهارت‌ها و افزایش میزان درآمد و در نهایت بهبود کیفیت زندگی و معیشت این افراد می‌شود. اما متأسفانه بسیاری موانع از جمله کمبود زیرساختها و هزینه بالا، فقر، سطح پایین سواد، هنجارهای فرهنگی و اجتماعی، موجب گردیده است که پتانسیل‌های این پدیده برای توانمندسازی زنان روستایی به خوبی شکوفا نگردد و این عدم دسترسی به ICT در همه زمینه‌ها باعث شده است که زنان نتوانند به درستی از آن بهره‌مند شوند. بنابراین با توجه به نتایج مطالعه راهکارهایی در این زمینه پیشنهاد می‌شود که به شرح ذیل می‌باشد.

پیشنهادها

- برگزاری کلاس‌ها و کارگاه‌های آموزشی برای زنان روستایی
- حمایت‌های مالی و ایجاد تسهیلات لازم از طرف دولت و مشارکت مردم برای خرید تجهیزات و وسایل ارتباطی و ایجاد مراکز ICT در روستا
- توسعه خطوط تلفن همراه و رایانه‌های خانگی و شبکه‌های اینترنتی در مناطق روستایی
- بالا بردن سطح سواد زنان روستایی از طریق ایجاد مراکز آموزشی و اقدامات آموزشی در منطقه سکونت یا نزدیک محل سکونت
- شناسایی و معرفی زنان روستایی موفق یا کارآفرین در عرصه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و ... برای تغییر نگرش زنان نسبت به خود
- ایجاد انجمن‌های زنان برای خدمات‌رسانی ترویجی بهتر با استفاده از ابزارهای فناوری اطلاعات و ارتباطات (مثلاً استفاده از ویدئوها بویژه برای زنان بی‌سواد) و انتقال اطلاعات در زمینه‌های مختلف (از جمله آموزش، بهداشت، تربیت فرزندان، امنیت غذایی و...) با هدف بالا بردن مشارکت زنان و افزایش آگاهی‌های آنها و از بین بردن ترس آنها در استفاده از فناوری‌ها و قدرت تصمیم‌گیری بهتر.

منابع

- ۱- اعظمیان، ا. و آیت، س. (۱۳۹۰). تأثیر فناوری اطلاعات و ارتباطات بر توانمندسازی زنان روستایی. فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۴ (۳): ۱۵۱-۱۶۴.
- ۲- انجمن ترویج و آموزش کشاورزی سراوان (۱۳۹۰). نقش فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات در توانمندسازی زنان روستایی. قابل دستیابی در سایت ترویج و آموزش اندیشه سبز مروج، andishesabzemoravej.blogfa.com، شهریور ۹۰.
- ۳- احمدنیا، ش. (۱۳۸۳). جایگاه زنان در جامعه اطلاعاتی. فصلنامه موسسه مطالعات و تحقیقات زنان. شماره ۱، تهران، قابل دسترسی در سایت جاپ پرتال. آخرین بازنگری. منبع مرجع: بنیاد آینده نگری دانش.
- ۴- خواجه‌شاهکوهی، ع. (۱۳۹۲). تحلیل نقش فناوری اطلاعات و ارتباطات بر کیفیت زندگی روستاییان. مطالعه موردی: روستای قرن آباد و اصفهانکلاته، شهر گرگان. مجله آمایش جغرافیایی فضا، ۳(۷).
- ۵- حاجیلو، ف. خانی، ف. (۱۳۸۷). بررسی نگرش مردان بر ایجاد گروه‌های مستقل زنان روستایی مطالعه موردی روستای آذربایجان شرقی. فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۱ (۱).
- ۶- رضایی، ز. (۱۳۸۸). توانمندسازی زنان در فرآیند توسعه. پژوهشنامه زنان و توسعه، گروه پژوهش‌های فرهنگی و اجتماعی، صص ۸۲ - ۵۷.
- ۷- رحمانی، م. و زند رضوی، س. و ربانی، ع. و ادیبی، م. (۱۳۷۸). نقش صندوق اعتبارات خرد در توانمندسازی زنان: مطالعه موردی روستای پشت رود بم. مجله مطالعات زنان، سال ۶(۳): ۱۰۵-۱۳۲.
- ۸- زمانیان، م. (۱۳۹۰). راه سنگلاخ دسترسی زنان به اینترنت. قابل دسترسی در سایت مرکز آموزش و پژوهش مؤسسه همشهری، www.hamshahrionline.ir آخرین بازنگری فروردین ۱۳۹۰.



- ۹- زمانیان، م. (۱۳۸۹). شکاف دیجیتالی و جنسیت دسترسی در سایت مرکز آموزش و پژوهش مؤسسه همشهری، www.hamshahrionline.ir. آخرین بازنگری بهمن ۱۳۸۹.
- ۱۰- شکوری، ع.، و رفعت جاه، م.، و جعفری، م. (۱۳۸۶)، مؤلفه‌های توانمندی زنان و تبیین عوامل مؤثر بر آن‌ها. مجله پژوهش زنان، (۱): ۱-۲۶.
- ۱۱- بختیاری، آ. (۱۳۸۷). اهمیت فناوری اطلاعات و ارتباطات در فرآیند توسعه روستایی. (قابل دسترسی در سایت جاب پرتال، آخرین بازنگری ۲۳ شهریور ۸۷. منبع مرجع: وب سایت آفتاب. www.jobportal.ir)
- ۱۲- سیادیدهندي، ل.، و اسکندری نوده، م.، و خانی، ف. (۱۳۹۱). بررسی قابلیت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات در توانمندسازی زنان روستایی (مطالعه موردی: بخش مرکزی شهرستان لاهیجان). فصلنامه مطالعات میان رشته‌ای در علوم انسانی. ۴(۳): ۱۴۶ - ۱۱۹.
- ۱۳- صرامی، ح.، و بهاری، ع. (۱۳۸۹). نقش ICT در توسعه روستایی. فصلنامه تخصصی علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی - واحد شوشتر. سال چهارم (۹): ۱۲۴ - ۱۲۹.
- ۱۴- فرجی سبکبار، ح.، و نعمتی، م.، و خاکی، ا. (۱۳۹۱)، بررسی ساز و کار تأثیر فناوری اطلاعات بر توانمندی زنان روستایی بر مبنای مدل DEA. مجله زن در توسعه و سیاست، ۱۰(۱): ۱۳۸ - ۱۲۵.
- ۱۵- قنبری، ی.، و انصاری، ر. (۱۳۹۴). شناسایی و تبیین عوامل اجتماعی و اقتصادی مؤثر بر توانمندسازی زنان روستایی (مطالعه موردی: شهرستان رستم). مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، سال ۴(۳): ۱۰ - ۱۱. پیاپی ۱۱.
- ۱۶- عزیزی، پ. لطفی، ح. پیشرو، ح. (۱۳۸۸). فناوری اطلاعات و ارتباطات و تأثیر آن بر اقتصاد روستایی. نشریه آمایش محیط، ۲(۶). قابل دسترسی در پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی.
- ۱۷- عنابستانی، ع.، و وزیري، س. (۱۳۹۰). تحلیل آثار اجتماعی، اقتصادی و کالبدی ICT در توسعه نواحی روستایی (مطالعه موردی: شهرستان گرگان). پژوهش‌های روستایی. سال دوم. (۱): ۱۸۷ - ۲۱۳.
- ۱۸- کلانتری، خ. (۱۳۹۰). جامعه شناسی روستایی (رشته اقتصاد کشاورزی). تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور. چاپ پنجم.
- ۱۹- کیخواه، ش. (۱۳۹۰). بررسی صندوق اعتبارات خرد روستایی در توانمند سازی زنان روستایی: مطالعه موردی شهرستان شوش. پایان نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما دکتر آجیلی. عبدالعظیم. مشاوران: دکتر فروزانی. معصومه و دکتر عبدشاهی. عباس. بهمن ۱۳۹۰.
- ۲۰- کلدی، ع.، و سلحشوری، پ. (۱۳۹۱). بررسی تأثیر حمایت‌های اجتماعی بر توانمندسازی زنان. مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران، سال ۴(۴).
- ۲۱- گل محمدی، ف.، و دادرس مقدم، ع. (۱۳۸۸). بررسی عوامل مؤثر بر پذیرش تکنولوژی‌ها و نوآوری‌های جدید توسط پسته کاران استان خراسان جنوبی. سومین کنگره ملی علوم ترویج و آموزش کشاورزی، مشهد، انجمن ترویج و آموزش کشاورزی ایران.
- ۲۲- مرشدی، ل.، و کاظمی، ح. (۱۳۹۲)، نقش فناوری اطلاعات و ارتباطات در زنان روستایی در شهرستان مرودشت. مجله پژوهش های ترویج و آموزش کشاورزی، سال ۶(۱).
- ۲۳- محمدی، س.، و پیرخضریان، ل. (۱۳۹۱). بررسی تأثیرات ICT بر توسعه روستایی با تأکید بر جامعه روستایی ایران. همایش ملی توسعه ایران.
- ۲۴- منصورآبادی، ا.، و کرمی، ع. (۱۳۸۵). پیامدهای توسعه بر وضعیت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی زنان روستایی: مطالعه موردی در استان فارس. مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، دوره ۲۴(۲). پیاپی (۴۷)، پژوهشنامه جمعیت و توسعه.
- ۲۵- نامدار، م. (۱۳۸۹). عوامل مؤثر بر اشتغال زنان همراه با ورود فناوری‌های نوین به عرصه اقتصاد روستایی: مطالعه موردی کمباین داران استان فارس. فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۳. (۲): ۱۰۳ - ۱۲۸



- ۲۶- نقوی، م.، و گرزین، ز. (۱۳۸۲)، چالش های توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات در روستاها. همایش کاربرد فناوری اطلاعات و ارتباطات در روستاها. ۵ و ۶ اسفندماه ۸۲، دانشگاه علم و صنعت.
- ۲۷- نیازی، م.، و کارکنان نصرآبادی، م. (۱۳۸۸). توانمندسازی براساس راهبرد سرمایه اجتماعی. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. پرتال جامع علوم انسانی، مجموعه مقالات تدبیر. شماره ۲۰۳. فروردین ۸۸.
- ۲۸- نیک‌نامی، م. (۱۳۸۵)، کاربرد فناوری اطلاعات و ارتباطات برای زنان روستایی. (قابل دسترسی در سایت وزارت نیرو، آخرین بازنگری ۴ دی ۱۳۸۵).
- ۲۹- نیک‌نامی، م. (۱۳۸۲)، فناوری اطلاعات ارتباطات و زنان روستایی. همایش کاربرد فناوری اطلاعات و ارتباطات. پژوهشگاه الکترونیک - دانشگاه علم و صنعت ایران. ۵ و ۶ اسفندماه ۱۳۸۲.
- ۳۰- نهبانندی، آ. (۱۳۹۰). نقش فناوری‌های نوین در توسعه روستایی. قابل دسترسی در سایت همشهری. www.hamshahrionline.ir. کد مطلب: ۱۳۱۳۱۷، فروردین ۹۰.
۱. Tirkaso, W T. & Hess, S. (۲۰۱۵). The role of ICT expenditure for cash crop production and income generation in southern Ethiopia. EJISDC (۲۰۱۵). ۷۱(۲), pp. ۱-۱۴.
۲. Tadesse, G and Bahiigwa, G. (۲۰۱۵). Mobile Phones and Farmers' Marketing Decisions in Ethiopia. International Food Policy Research Institute, Addis Ababa, Ethiopia. World Development Vol. ۶۸, pp. ۲۹۶-۳۰۷.
۳. Ebrahimi Filouri, M K. & Zand, A. & Mohammadi M. (۲۰۱۵). Role of ICT on Marketing Agricultural Crops (Date) from View Point of Agriculture Experts (Case Study of Khuzestan Province). Mediterranean Journal of Social Sciences MCSER Publishing, Rome-Italy. ۶(۵), ۶.
۴. Dlodlo, N. (۲۰۰۹). Access to ICT education for girls and women in rural South Africa: A case Study. Technology in Society ۳۱, pp. ۱۶۸-۱۷۵